

NOVE SPOZNAJE O HEKTOROVIĆEVOM TVRDALJU

Goran Nikšić

UDK 728.84:7.025(497.13)

„15”

Izvorni znanstveni rad

Goran Nikšić

Regionalni zavod za zaštitu
spomenika kulture, Split

Autor donosi nove podatke o izgledu središnjeg dijela Tvrdalja u vrijeme Petra Hektorovića. Analizom rezultata konzervatorskih istraživanja za potrebe rekonstrukcije identificirane su pojedine faze gradnje i vrednovan njihov doprinos u razvoju ovog složenog arhitektonskog sklopa.

Društvo povjesničara umjetnosti SR Hrvatske objavilo je početkom 1988. rad Miće Gamulina pod naslovom „Tvrdalj Petra Hektorovića u Starom Gradu na Hvaru”. To je prvi monografski prikaz ovog višestruko zanimljivog i vrlo vrijednog arhitektonskog sklopa u kojem su se ispreplele stambene, gospodarske i obrambene funkcije. Do sada su se razni autori bavili Tvrdaljem, uglavnom u sklopu analize života i književne djelatnosti Petra Hektorovića pa su, logično, najveću pažnju posvećivali brojnim uklesanim natpisima ugrađenim na zidovima Tvrdalja, mjestu koje ova građevina zauzima u Hektorovićevoj „Ribanju i ribarskom prigovaranju” i općenito pjesnikovom odnosu prema prirodi i ladanju u svjetlu renesansno-humanističkih nazora. Najveći doprinos poznavanju Tvrdalja kao arhitektonskog sklopa dao je Cvito Fisković u nekoliko članaka gdje analizira i povijesne dokumente, posebno pjesnikovu oporuku, i povezuje ih s građevinom i njenim dijelovima.¹

Tvrdaljski je sklop doživio niz pregradnji koje su bitno izmijenile njegov izvorni izgled i učinile gotovo neprepoznatljivim dijelove koje je gradio Petar Hektorović. Lokalni majstori zidari tako su vješto prezidavali, dograđivali i nadograđivali pojedine dijelove zidova da su uobičajenu metodu „čitanja” faza iz strukture zidanja učinili gotovo nemoćnom. Naime, zidarski zanat nije se kroz četiri stoljeća bitnije mijenjao, a kako su i Petrovi majstori i njihovi potomci koristili isti kamen „ubran” u nekom lokalnom kamenolomu, ili materijal iz nekog porušenog dijela Tvrdalja, često je teško razlikovati sve faze gradnje. Iščitanje povijesnog razvoja građevine otežava i činjenica da se arhitektonska ornamentika po kojoj bi se pojedini elementi mogli svrstati u stilske, odnosno kronološke okvire uglavnom svodi na nekoliko baroknih vrata i prozora te profilacije na pločama s natpisima koji k tome u mnogo slučajeva nisu na svom izvornom mjestu.

¹ C. Fisković, Hektorovićevo Tvrdalj, Bulletin Instituta za likovne umjetnosti JAZU, god. V. br. 2, Zagreb 1957; Isti, Petar Hektorović i likovne umjetnosti, Mogućnosti, god. XVI br. 5, Split 1969.

Knjiga Miće Gamulina, grafički vrlo lijepo i funkcionalno oblikovana i bogato ilustrirana fotografijama i crtežima, svojom strukturom i naslovima daje naslutiti da se radi o ozbiljnoj i detaljnoj studiji arhitekture ovog složenog graditeljskog sklopa. Najveći dio studije odnosi se na kronološko redanje dokumenata o životu Petra Hektorovića i njegovih nasljednika, posebno onih koji se tiču raznih gradnji na Tvrđalju i na pokušaj da se ti dokumenti dovedu u vezu s pojedinim građevinama i dijelovima građevina koji su danas vidljivi. Sama arhitektura je i u ovom radu, uglavnom zbog navedenih problema, ostala samo pozadina za razmišljanja o duhovnim i literarnim preokupacijama najmarkantnijeg stanara Tvrđalja.

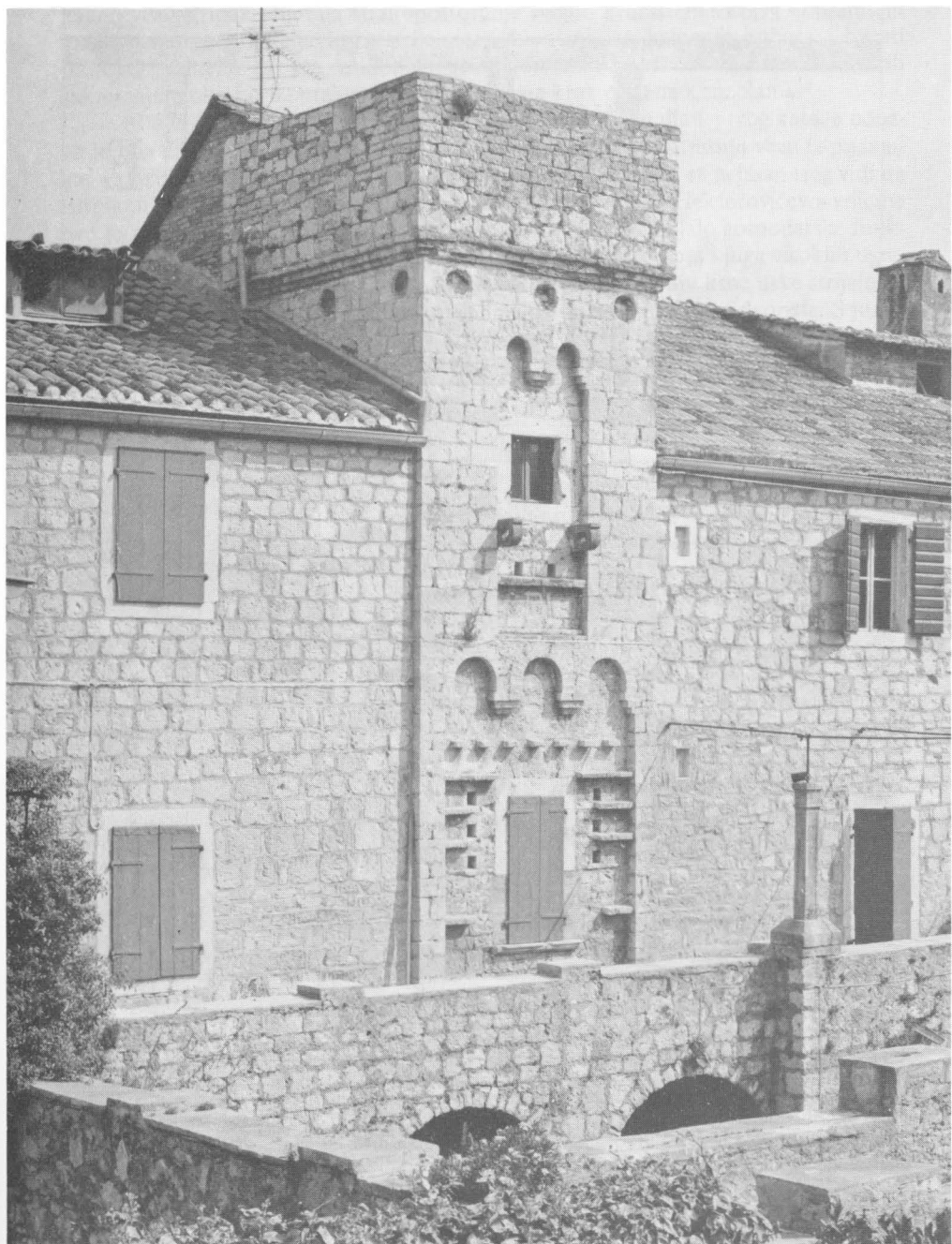
Ipak, postoje načini da se građevine u Tvrđalju detaljnije analiziraju, a posebno njegov središnji dio koji je sačuvao najviše izvornih arhitektonskih vrijednosti. Na ovom mjestu, ne ulazeći u problem arhitektonskog razvoja čitavog sklopa, pokušat ću sažeto dati prikaz spoznaja koje smo dobili analizirajući središnji dio Tvrđalja za potrebe konzervatorske dokumentacije i projekta obnove koja je upravo u toku. Konzervatorski zahvat na Tvrđalju počeo je upravo u središnjem dijelu sklopa, na kuli-golubarniku i neposredno oko nje, i to iz dva razloga: kula zajedno s ribnjakom predstavlja arhitektonski najvredniji i najslikovitiji dio cjeline, a s druge je strane stabilnost njene konstrukcije ozbiljno ugrožena pregradnjama u unutrašnjosti.

Gradnju male kule sjeverno od ribnjaka sa sigurnošću možemo pripisati Petru Hektoroviću jer se ona spominje, uz ostale pjesnikove gradnje, u „Ribanju” („Nad ribnjakom odzgar golubinjak oni, više njega rebčar hvalom više poni”)² i u Vetranovićevoj poslanici („i tvoj golubinjak. . .”).³ Od ostalih građevina koje se spominju u „Ribanju” bez dvojbe možemo identificirati samo ribnjak, dok lokaciju ostalih dijelova možemo samo pretpostaviti (perivoj, svi zidovi, kameni stupovi odrine, počeci jedne utvrde, već dosta velike, peć, drvarnica, kokošinjac). Druge zgrade i prostorije Gamulin je pokušao locirati prema Hektorovićевой oporuci i nekim kasnijim dokumentima. Uvjerljivo djeluje pretpostavka da je kokošinjac bio smješten u nadsvođenom prizemlju „altane”, odnosno utvrde sjeverno od kule-golubarnika i da se kroz otvor u svodu iznad njega ubacivala hrana kokošima. Međutim, teško je prihvatiti iz više razloga njegovo mišljenje da je upravo Petar sagradio altanu. Oni će biti izneseni kasnije, a za sada napominjem samo to da je neobično da ni Vetranović u poslanici ni Hektorović u „Ribanju” ne spominju ovu upečatljivu građevinu koja je sigurno imala istaknut položaj u sjeverozapadnom uglu izgrađenog dijela sklopa, sa svojim čvrstim zidovima i zupčastim završetkom na vrhu. Obojica očigledno nabrajaju i hvale samo Petrove gradnje, a kako gradnju altane, kao što će se vidjeti, ne možemo datirati nakon gradnje male kule-golubarnika (ne čini to ni Gamulin), moramo je pripisati Petrovim prethodnicima.

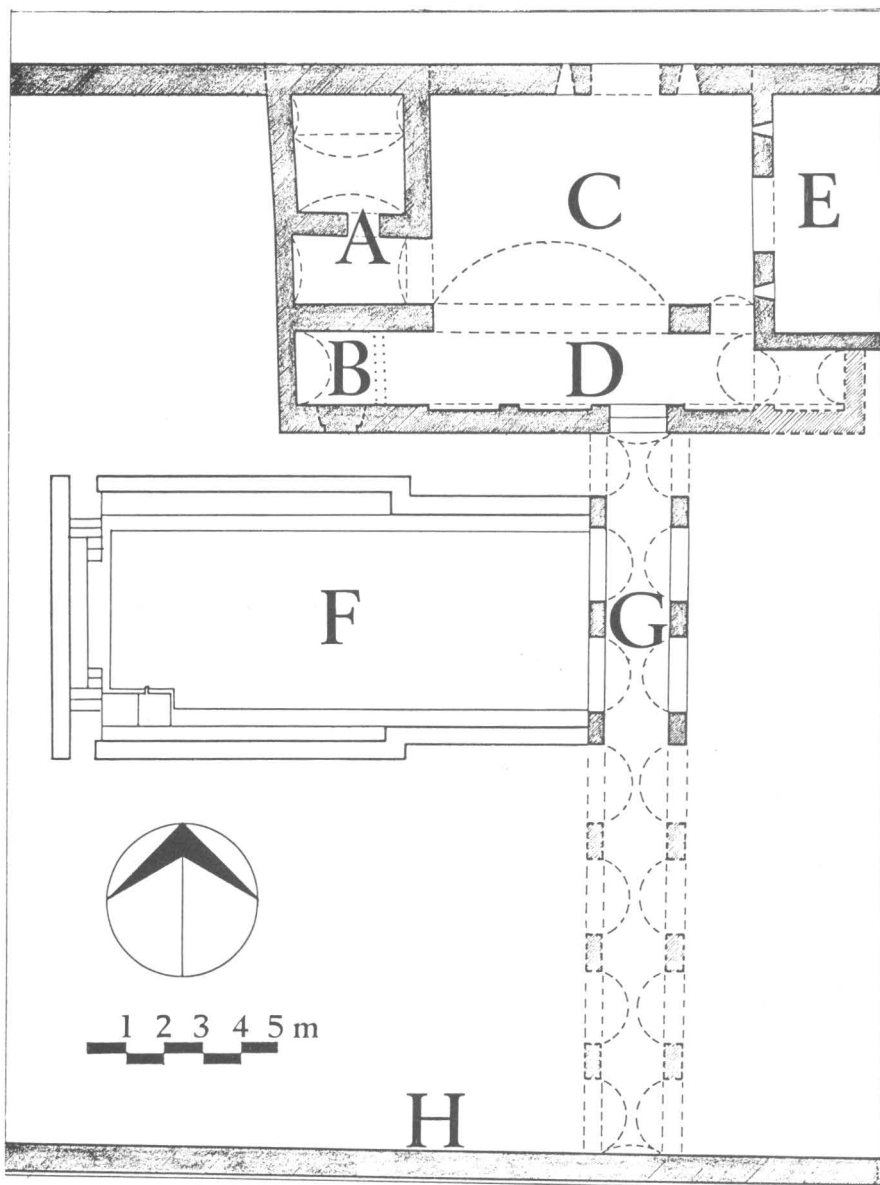
„Kaštel” u jugozapadnom uglu Tvrđalja i bedem koji je s južne strane zatvarao sklop građeni su po novoj, renesansnoj koncepciji sa škarpom u podnožju zida koja je imala zadatak da naspram neprijatelju koji bi se zatekao pred zidom odbija projektile bacane odozgo i s oblim rustičnim vijencem iznad škarpe koji je, osim estetske, imao i ulogu da zadrži projektile iz vatrenog oružja upućene u suprotnom pravcu. U usporedbi s njima altana je građena u još potpuno srednjovjekovnom

² Stihovi 1179-1180.

³ Stih 329.

Mala kula (golubarnik-repčar). Pogled s juga.

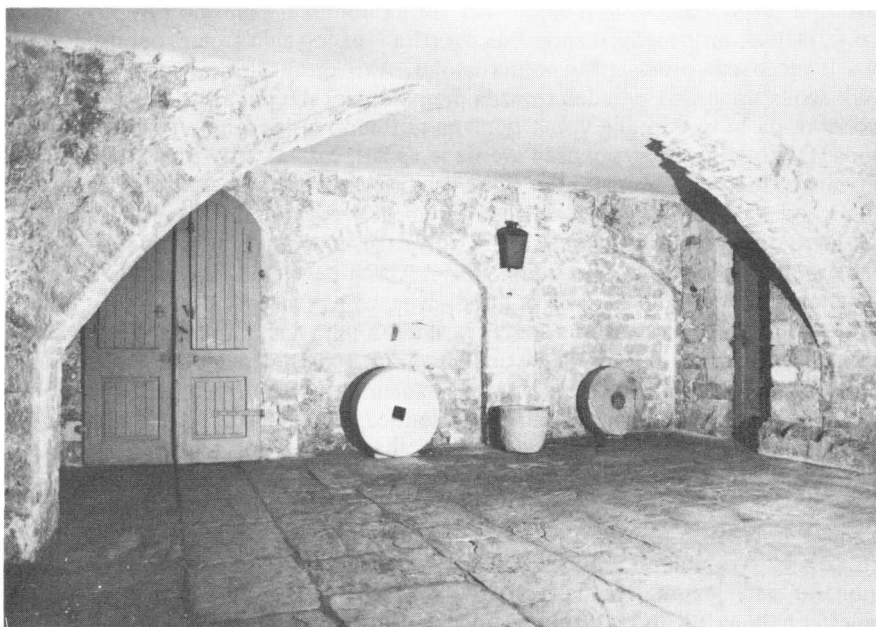

Tlocrt središnjeg dijela Tvrđalja u vrijeme Petra Hektovića

- A. Altana
- B. Mala kula (golubarnik-repčar)
- C. Dvorište
- D. Šetnica
- E. Konoba
- F. Ribnjak
- G. Trijem
- H. Južni bedem

duhu, gdje se ne vidi utjecaj vatrenog oružja na njen izgled. Ona je, iako ne pretjerano visoka, ipak ulijevala strahopoštovanje svojim kruništem s kojeg su branitelji mogli gađati neprijatelja kroz strijelnice, sklonjeni iza kamenih zubaca i bacati projekte između zubaca, zaklonjeni jakim drvenim kopcima koji su se izbacivali zakretanjem oko horizontalne motke provučene kroz rupe na konzolama.⁴

Altana je u unutrašnjosti imala svodove iznad prizemlja i prvog kata, a odozgo je bila završena ravnom terasom. Budući da nije imao unutrašnju vezu iz prizemlja, na prvi kat se vjerovatno stizalo vanjskim stepeništem čiji se nejasan trag vidi na ističnom zidu altane u prizemlju današnjeg predvorja. U Hektorovićevo vrijeme ovo je predvorje u stvari bilo otvoreno dvorište koje je okupljalo gospodarske funkcije, a istovremeno bilo zaštićeno altanom sa zapada, sa sjevera i juga visokim ograđnim zidovima, a s istoka kućom iz čije se konobe u prizemlju kroz uske strijelnice (koje se i danas vide s obje strane vrata) moglo kontrolirati čitavo dvorište. S južne

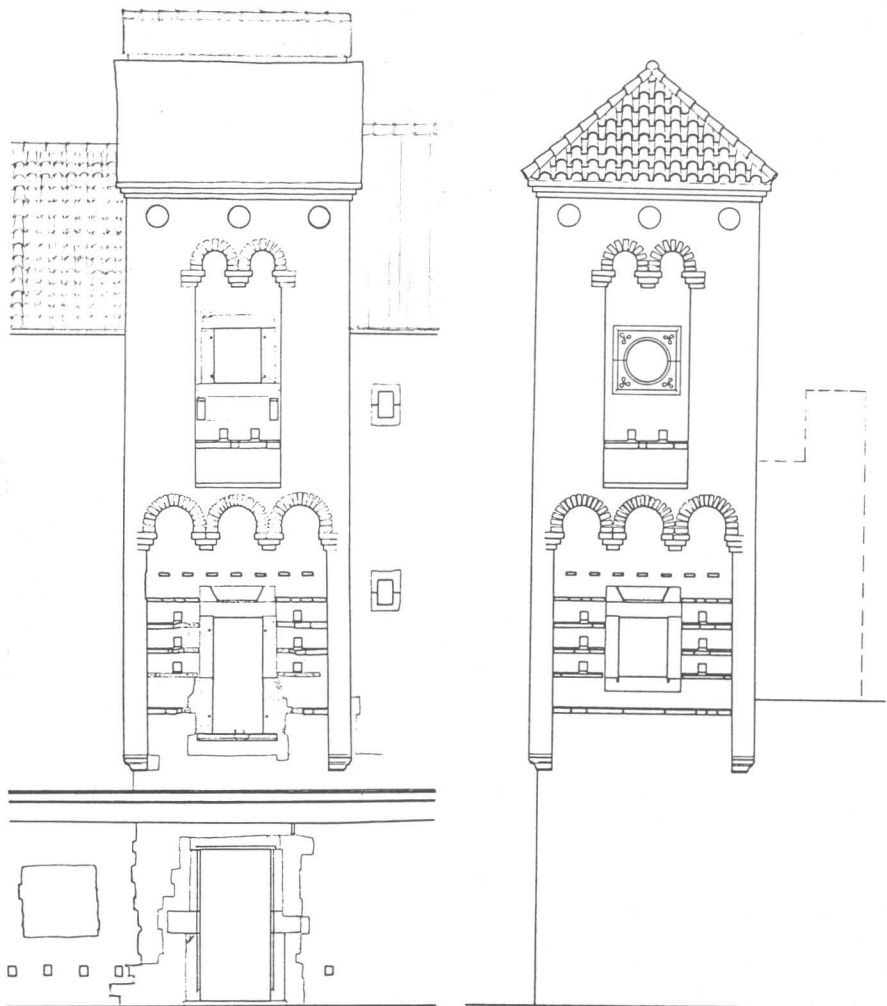
Trijem u južnom dijelu nekadašnjeg dvorišta. Izgled prije obnove svoda.

⁴ In situ je ostala samo jedna konzola na sjevernom pročelju, tri su ugrađene ispod kasnijeg balkona na istom pročelju, a još dvije pod prozorom na južnom pročelju drugog kata kule-golubarnika. Neke od ovih kamenih konzola imaju okrugle rupe za umetanje drvene motke, a na nekima je rupa eliptična. Prve su bile ugrađene na ugaonim zupcima („merlima“) kruništa, a druge na srednjima. Ovo je jedinstveni primjer kojim se rješava ležaj dvije motke na jednoj konzoli. Obično se taj detalj rješava pomoću dvije posebne rupe na istoj konzoli („auriculi“), što se vidi na brojnim pročeljima srednjovjekovnih, renesansnih i baroknih kuća gdje su se na drvene motke ispred prozora vješale zavjese i sušilo rublje.

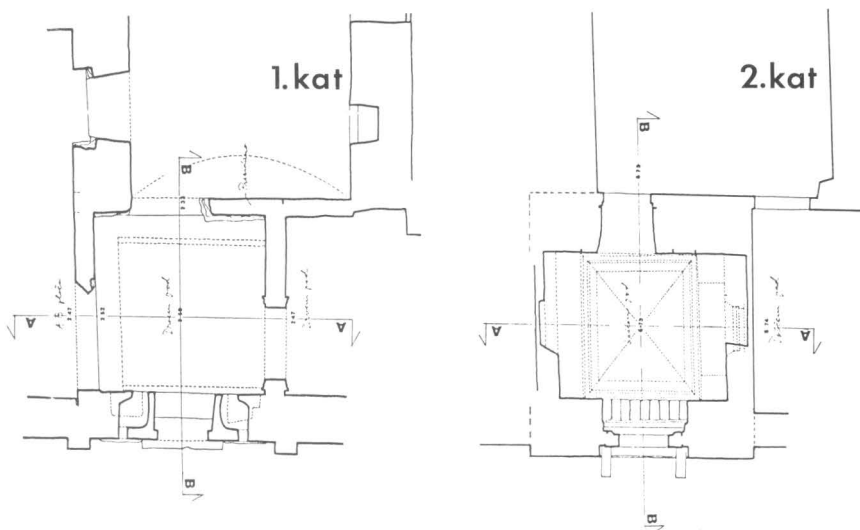
strane ispod kamenog luka širokog raspona bio je trijem vrlo koristan kad se trebalo skloniti od kiše a da se ne prekidaju gospodarski poslovi koji su se obavljali na otvorenom.⁵ Trijem je bio presvođen kamenim svodom polukružnog presjeka koji je nosio otvorenu šetnicu kojom se iz stambenih kuća na istočnoj strani moglo stići do altane bez silaženja u dvorište. Iako nije jasno da li je ova šetnica, odnosno trijem građen istovremeno kad i altana, možemo sa sigurnošću tvrditi da su svi ti elementi postojali prije nego što je Petar Hektorović sagradio malu kulu-golubarnik s južne strane altane, iznad zapadnog kraja šetnice. Materijalni dokaz da je kula-golubarnik dozidana uz raniju altanu našli smo u ostatku vanjskog lica južnog zida ove posljednje koji smo otkrili u utrobi zida sjeverozapadnog ugla na prvom katu male kule.

Što se tiče relativne kronologije gradnje altane i šetnice sa svodom i velikim lukom, u oba slučaja (istovremena gradnja ili dogradnja šetnice uz raniju altanu) nelogična je razina poda šetnice (za 3-4 stepenice više od poda prvog kata altane), ali samo na prvi pogled. Naime, graditelj je učinio sve što je mogao da što više spusti razinu poda šetnice. Ta razina, odnosno visina tjemena svoda koji nosi šetnicu određena je prema nekoliko elemenata. Širina hodnika, odnosno raspon svoda zadan je razmakom između južnog zida dvorišta i južnog zida altane, odnosno velikog luka u njegovom produžetku prema istoku. Ako pretpostavimo da je polukružni oblik svoda unaprijed određen (možda prema obliku slijepih arkada na južnom zidu dvorišta), da bi se odredila visina tjemena potrebno je još samo utvrditi visinu pete svoda. Očito je graditelj pokušao sve da je spusti, čak i uz žrtvovanje nekih ustaljenih zanatskih normi. Naime, osim što je veliki luk sazidao što je moguće nižim (peta luka su na visini od oko 1 m od poda), kameni svod hodnika počeo je zidati oko pola metra niže od tjemena velikog luka. Nastali nesklad na spoju svoda i tjemena luka graditelj je riješio tako što je malo proširio luk u tjemenu, a nekoliko završnih kamenova luka obradio tako da su dobili dvije zakrivljene stranice – donju od luka, bočnu od svoda. Ovaj složeni zadatak iz stereotomije majstor je vješto izveo služeći se blokovima sedre umjesto pločastim kamenom kojim je građen luk i svod. Nekoliko tih lako obradljivih blokova sedre pronađeno je na licu mjesta prilikom konzervatorskih radova na rekonstrukciji svoda šetnice, što je poslužilo kao dokaz o istovremenosti gradnje svoda i velikog luka. Svod šetnice je porušen u trenutku kad je nekadašnje dvorište pretvoreno u stambenu dvokatnicu. Iznad prizemlja izveden je drveni grednjak na istoj visini kao i podovi na prvom katu altane i kuće s istočne strane, a novi strop prizemlja prekrio je tjeme velikog luka. Tada je i prostor altane, šetnice i kule-golubarnika priveden stambenoj namjeni pa su svi podovi dovedeni na približno istu razinu. Kameni svodovi šetnice i kule-golubarnika porušeni su i umjesto njih na nižim razinama ugrađeni drveni grednjaci. Na zidovima su, međutim, ostali tragovi svodova prema kojima je bilo moguće izraditi točan projekt rekonstrukcije. Rekonstrukcijom se predviđa, osim obnavljanja kamenog svoda šetnice, povećati visinu ulaznog predvorja tako da se tjeme velikog luka oslobodi na način što će se nova međukatna konstrukcija podići onoliko koliko to bude dozvolilo-

⁵ Trijemovi slične ili nešto drukčije namjene, osim u ladanjskim sklopovima, nalaze se i u dvorištima gradskih palača, iako u nešto izmijenjenoj, reprezentativnoj formi, u skladu s izgledom čitave građevine. Naročito u gotičko i renesansno vrijeme ti su trijemovi zatvarali jednu, obično užu stranu dvorišta pomoću jednog ili više lukova nošenih snažnim stupovima i pilastrima i veoma doprinosili slikovitosti ovih odušaka prema kojima su, skućene u tijesnim ulicama, gradske palače rastvarale svoje stambene prostorije.

Kula – golubarnik. Južno pročelje. Zatečeno stanje i rekonstrukcija izvornog izgleda.

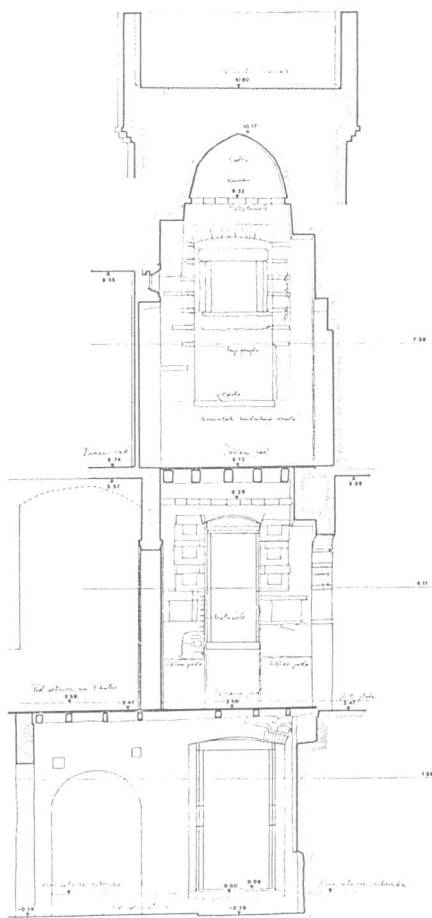

Kula-golubarnik. Zatečeno stanje. Tlocrti

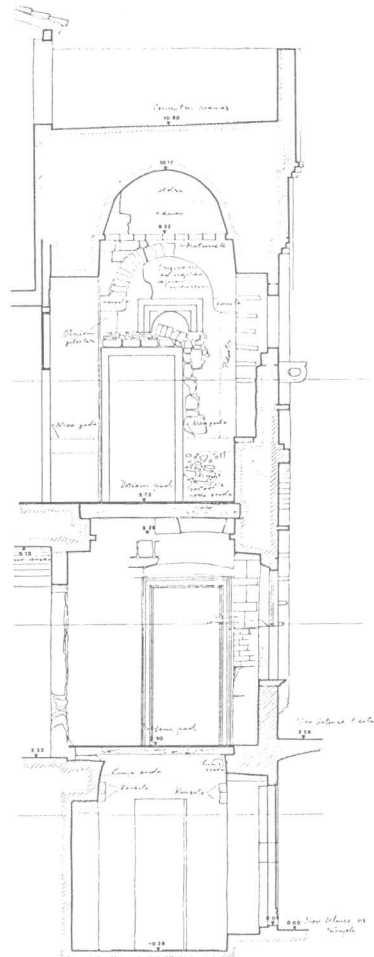
la visina parapeta prozora na sjevernom pročelju. Time će se u velikoj mjeri obnoviti nekadašnji izgled dvorišta, makar samo u svom donjem dijelu.

U maloj kuli-golubarniku osim kamenih svodova obnavljaju se i dijelovi zidova koji su nestali u istom trenutku kada su svodovi zamijenjeni drvenim grednjacima. To se vjerojatno dogodilo u 19. stoljeću kada stanari nisu marili za ljepotu ove skromne, ali vrlo skladne i jednostavne arhitekture koja osim vještine domaćih majstora klesara i zidara pokazuje i Hektorovičev izraziti smisao za mjeru i brigu za najsitnije pojedinosti.⁶ Stanjivanjem masivnih kamenih zidova ozbiljno je narušena stabilnost kule pa su se na kritičnim mjestima pojavile pukotine. Istom prilikom zbog promjene razine podova u kuli na južnom pročelju, koje je stiješnjeno u zidnu masu dogradnjom susjednih prostora, izmijenjen je izgled prozora tako da je na prvom katu kvadratni prozorčić produžen prema dolje i postao pravokutan, a na drugom katu okrugli prozor zamijenjen je kvadratnim. Oba su prozora kapke u utorima zamijenili kopcima na šarkama („škurama”), a pod prozorom na drugom katu ugrađene su dvije konzole s elipsastim ušicama koje su izvorno stajale na kruništu altane.

⁶ Navedimo ovdje rješenje rupa za golubove koje su s unutrašnje strane bile zatvorene malim drvenim kapkom u kamenom okviru s utorom, što je omogućavalo da se jaja ili ptići jednostavno vade iz gnijezda. Na sličan način su se, također uz pomoć utora s drvenim kopcima zatvarali mali kvadratni prozori na prvom katu i okrugli prozori na drugom katu. Ovi posljednji imali su iznutra skošene kamene okvire da bi se olakšalo umetanje drvenog kapka u utor i istovremeno što više omogućio prolaz svjetlu za vrijeme dok je prozorčić otvoren.

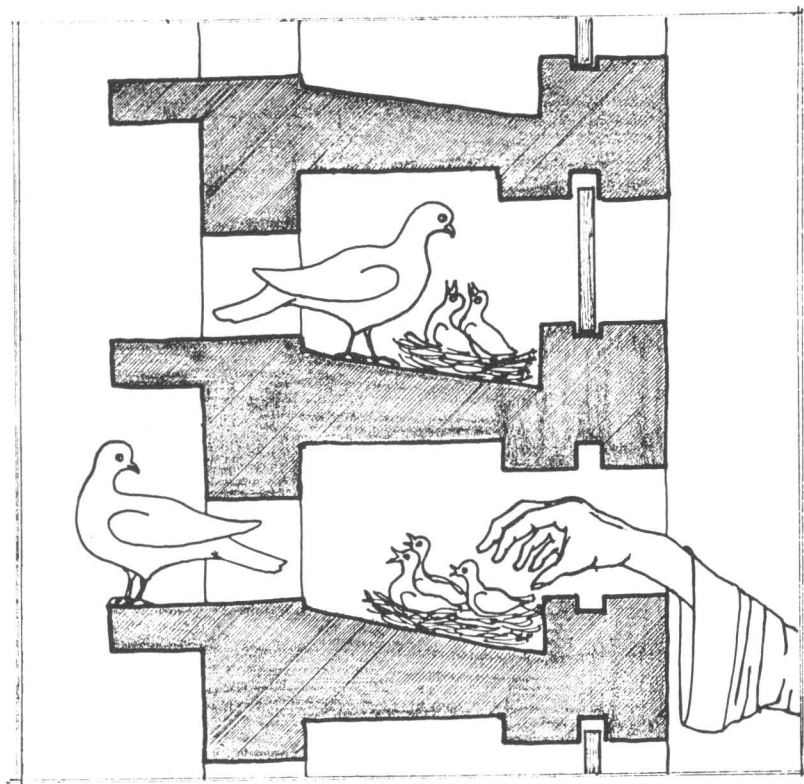

PR A-A

PR B-B

Kula-golubarnik. Zatečeno stanje. Presjeci.

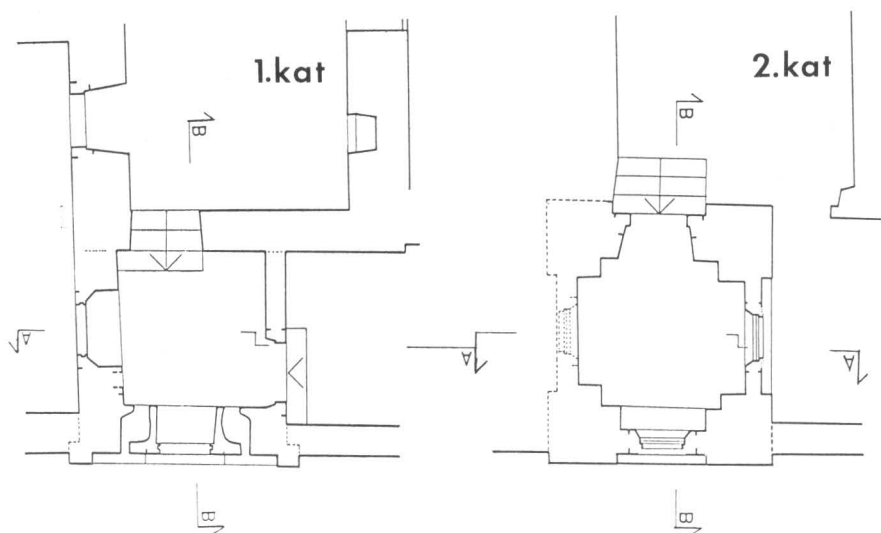

Detalj rupe za golubove.

Najveću promjenu u vanjskom izgledu mala kula je doživjela kada je umjesto četverovodnog krova dobila terasu na koju se pristupa iz potkrovlja kojim je nadograđena altana. Ova terasa nipošto ne može biti izvorna, kako zaključuje M. Gamulin. On naime maloj kuli pridaje obrambenu namjenu, a u terasi na vrhu vidi osmatračnicu. To je nemoguće iz više razloga. Prvo, iznutra ne postoji nikakva mogućnost da se s drugog kata kule koji je zasveden čvrstim kamenim svodom izađe na terasu, a izvana je vrh kule bio potpuno slobodan i nadvišavao je terasu altane za oko šest metara. Ispod krovnog vijenca još uvijek se u potkrovlju vide okrugla udubljenja na sjevernom pročelju u kojima su, isto kao i na ostale tri strane, bili ugrađeni obojeni keramički tanjuri. Nema nikakvih tragova bilo kakvih zidanih ili drvenih stepenica, a rješenje koje donosi Gamulin sa strmim ljestvama čini se krajnje neuvjerljivim. Drugo, terasa sa svojim parapetom bitno nagrđuje izgled male kule. Završni rustični vijenac dobio je iznad sebe tešku, neraščlanjenu masivnu zidnu plohu koja i po svojoj grubljoj strukturi odudara od ostale površine zida kule.

Naposlijetku kažimo da malu kulu treba shvatiti kao pridodatak zatečenoj strukturi i u građevinskom, funkcionalnom i u estetsko-kompozitivnom smislu. Ranije sam naveo dokaze da je mala kula-golubarnik sagrađena nakon altane, a

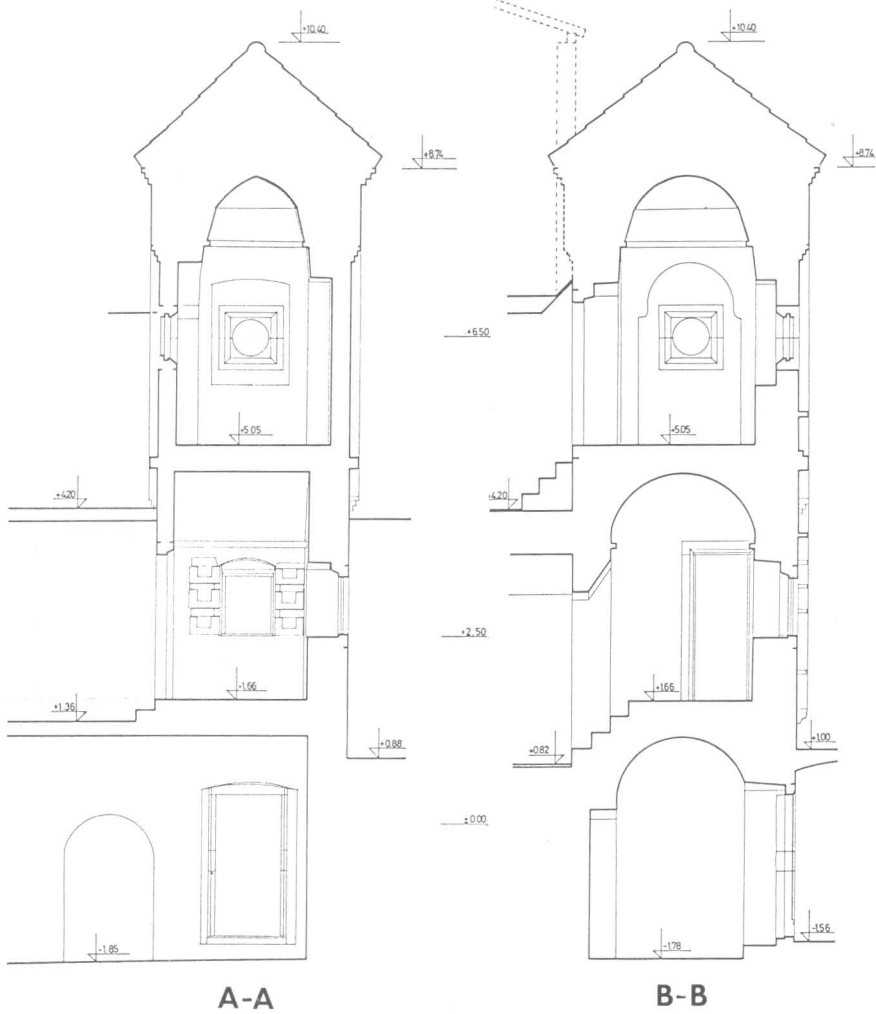
sada još treba utvrditi i to da je sazidana na zatečenoj šetnici sa svodom. Da je kula građena istovremeno sa šetnicom, sigurno bi se predvidio način nošenja istočnog zida kule, odnosno nekakvo ojačanje svoda šetnice. Kako je kula nadograđena na zatečene zidove altane i šetnice, s tri strane je dobila masivne zidove debljine 50-60 cm, dok je s četvrte (istočne) strane, gdje nije zatečen nikakav zid, zatvorena tanjim zidom debljine 25 cm koji se naslanja izravno na kameni svod šetnice. Mala kula je po svom vanjskom izgledu tek imitacija utvrde na koju podsjeća svojom zatvorenosti i, možda, nekim detaljem. Tako su male arkade ispod završnog vijenca tek daleka reminiscencija na parapet izbačen na konzolama koji je čest srednjovjekovni i renesansni fortifikacioni element, a jednu varijantu nalazimo i na nedovršenom kaštelu u jugozapadnom uglu tvrđaljskog sklopa. One su ovdje mnogo više dio arhitektonske raščlambe pročelja pa se ponavljaju i na katu niže. Funkcionalno se mala kula ne vezuje s obrambenim sklopom, već naprotiv, ima izrazito gospodarsku namjenu: na prvom katu golubinjak, na drugom repčar – upravo onako kako to navodi Hektorović u „Ribnjaju”. Da je pjesnik trebao osmatračnicu, postavio bi je na sjeverno pročelje odakle je bolji pregled prilaza s morske strane, ili pak negdje u sklopu južnog bedema za osmatranje kopnene strane. Ovako, kula je izvana gotovo nevidljiva, a njen puni smisao shvaća se tek pri pogledu iz vrta i ribnjaka. Odatle se, naime, sagledava i puna estetska uloga male kule koja u cjelini ribnjaka daje glavni kompozicioni akcent.

Kula-golubarnik. Projekt rekonstrukcije. Tlocrti

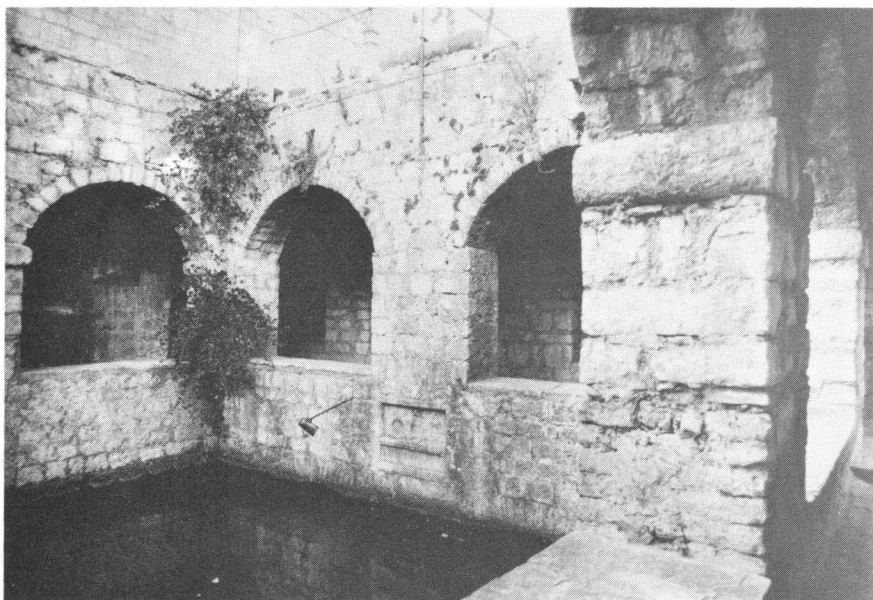
Da bi ustanovili izgled ribnjaka u vrijeme Petra Hektorovića trebamo početi od arhitektonske analize cjeline i detalja. M. Gamulin smatra da je pjesnik svoj ribnjak ogradio sa svih strana parapetom nešto višim nego što je danas i da su piloni s arkadama i svodovima sazidani mnogo kasnije.⁷ S ovakvim mišljenjem složiti ćemo se

⁷ M. Gamulin, Tvrđalj Petra Hektorovića u Starom Gradu na Hvaru, Zagreb, 1988, str. 46.

Kula-golubarnik. Projekt rekonstrukcije, Presjeci.

samo djelomično. Ustanovimo najprije da je mala kula podignuta točno u poprečnoj osi ribnjaka kojemu na taj način simetrizira ponešto nepravilan tlocrtni oblik. Kula je zamišljena da se uzdiže na jugozapadnom uglu sjevernog trakta zgrada, tako da su joj profilirane menzole koje nose ugaone pilastre bile slobodne s južne i zapadne strane, postavljene visoko iznad tla. Danas su one dijelom ostale ugrađene u kasnije prigradnje, dijelom otučene, a na južnom pročelju kule, gdje su još jedino vidljive, ostale su neprimodno nisko, tik iznad poda šetnice. Sve upućuje na to da je pogled na kulu bio slobodan, odnosno da nije bilo svodova i terase šetnice s njene južne strane. Kada pogledamo strukturu zidanja pilona koji nose arkaturu oko ribnjaka, vidimo da su kod većine pilona bočne strane prezidane sitnijim materijalom u visini dva reda kamena, neposredno iznad parapeta. Iz toga se da zaključiti da je izvorno parapet, odnosno ogradni zid ribnjaka bio za dva reda kamena viši. To

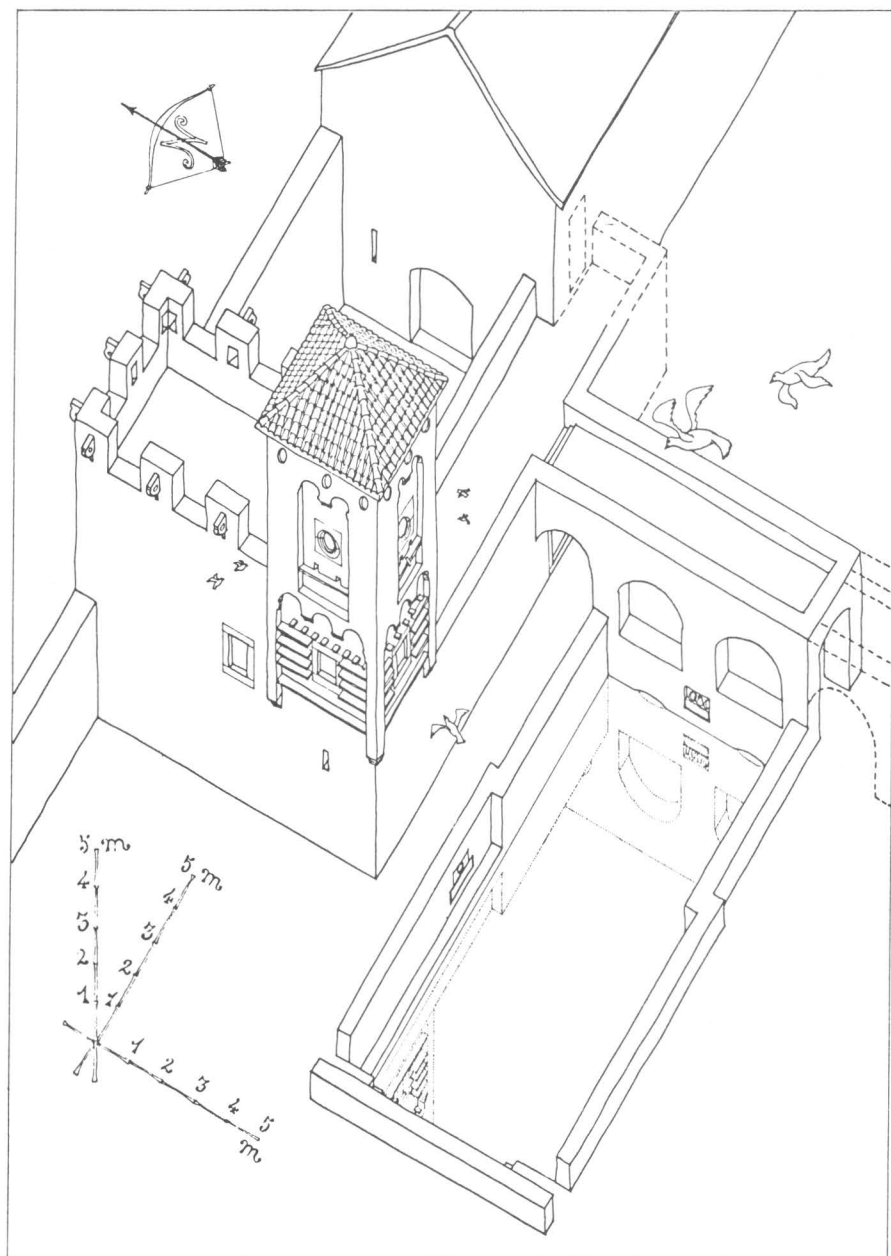
Ribnjak. Arkatura prve i druge faze.

potvrđuje i činjenica da su natpisi s reljefima koje je Petar dao ugraditi u ogradu ribnjaka smješteni neprimodno, odnosno preblizu gornjeg ruba parapeta, dok bi estetski bilo sasvim prihvatljivo da iznad sebe imaju još dva reda kamena. Također, položaj ovih reljefa nije potpuno usklađen s ritmom arkada, posebno na južnoj i sjevernoj strani.

Ovo sve se ne odnosi na istočnu stranu ribnjaka gdje natpis i reljef sasvim prirodno leže u podanku širokog pilona i imaju dovoljno zidne plohe svuda oko sebe. Iako je na ovoj strani ribnjaka parapet jednako visok kao i svuda unaokolo, jasno je da je u ovom slučaju to njegova izvorna visina, za što, osim položaja reljefa, govori i činjenica da na pilonima s istočne strane ribnjaka struktura zidanja nije

Obnovljeni kamni svod šetnice

Pretpostavjeni izgled središnjeg dijela Tvrđalja u vrijeme Petra Hektorovića. Aksonometrija.

poremećena. To znači da je Petar Hektorović zamislio i izveo ribnjak zajedno s trijemom i lukovima na istočnoj strani, dok je s ostale tri strane parapet bio nešto viši i bez arkature.⁸ Kada je kasnije, vjerojatno u 17. ili 18. stoljeću, nakon što su izgrađene kuće zapadno od male kule i zapadno od ribnjaka, odnosno sjeverno od kaštela, dograđena šetnica oko ostale tri strane ribnjaka, piloni i lukovi su imitirali već postojeće da bi se postigao utisak cjeline.⁹ Zato je trebalo sniziti parapet ispod novih lukova na visinu postojećeg na istoku. Prilikom ovog zahvata pojavio se problem kod oba „koljena” koje u tlocrtu čine sjeverni i južni zid ribnjaka na mjestu gdje se mijenja širina bazena. Da ne bi stvorio složeni tlocrt pilona, graditelj je jednostavno prepustio novi zid preko zatečenog ruba parapeta i tako dobio pravokutni tlocrt pilona. Barokna estetika je, ne mogavši sasvim otrpjeti asketsku čistoću renesansnog Petrovog zidanja, nove pilone opremila snažnim impostima polukružnog rustičnog profila i tako diskretno pokazala svoj udio u stvaranju novog ugođaja ribnjaka.¹⁰ Na ovaj način postignuta je cjelina i jedinstvo ribnjaka i okolne šetnice bez mnogo zadiranja u izvornu strukturu.

U cjelokupnoj kompoziciji sklopa Tvrdalja ribnjak je ovom intervencijom dobio još naglašenije centralno mjesto. Možemo reći da je nova regulacija ribnjaka najbolje što je barokno razdoblje ostavilo u čitavom tvrđaljskom sklopu. U ostalom dijelu barok je raznim pregradnjama, dogradnjama i nadogradnjama započeo prekrajanje kojim se nekadašnji razvedeni sklop razigranog tlocrta i obrisu krovova postepeno unificirao. Devetnaesto stoljeće dovršilo je ovu tendenciju cijepanja unutrašnjosti na sve veći broj vlasnika, probijanja pročelja jednakim otvorima u ravnomjernom ritmu i izravnavanju krovnih ploha. I danas smo, nažalost, svjedoci nepotrebnih prekrajanja u unutrašnjosti (nešto manje na vanjštini) kojima se i dalje nagrizala izvorna struktura zbog potrebe da se unesu moderni standardi stanovanja bez pokušaja da se oni bezbolno uklope u zatečenu cjelinu. Konzervatorski zahvat koji je u toku treba barem djelomično vratiti narušene izvorne oblike u najvrednijem dijelu Tvrdalja.

⁸ Možda se most iz Vetranovićeve poslanice odnosi upravo na ovaj presvođeni trijem s istočne strane ribnjaka, pogotovo što se navodi zajedno s ribnjakom: „tvrđi most i ribnjak i ostale naprave” (stih 330). Pretpostavljam da je osim zaštite od sunca u ljetnim šetnjama između hladovine kuće, odnosno dvorišta i opjevanog perivoja ovaj trijem imao zaista i ulogu mosta kojim se iz stambenog sklopa najkraćim putem prelazilo na južni bedem u slučaju opasnosti. Moguće je da u tako zamišljenom obliku, kao uostalom i južne zidine s kaštelom, most nije nikada dovršen ili je njegov južni dio zajedno s bedemom kasnije porušen.

⁹ Gamulin stavlja gradnju čitavog trijema oko ribnjaka tek u 19. stoljeće, i to oslanjajući se samo na katastarski plan iz 1834, reambuliran 1879: „Snimak neprecizno prikazuje stanje na Tvrdalju, ali se ipak iz njega mogu dobiti podaci o stanju na Tvrdalju navedenih godina i uočiti razlike u odnosu na današnje stanje. Ako računamo s austrijskom pedanterijom, onda je ovaj snimak jedan od dokaza da su svodovi oko ribnjaka nastajali u tom periodu i da ih Petar Hektorović nije sagradio. Austrijski geodet ne crta istočnu i južnu šetnicu oko piscine, ali zato ucrtava terasu zapadno od ribnjaka koja je danas srušena.” (*M. Gamulin*, o. c., str. 139) Katastarski plan donosi cjelokupnu površinu ribnjaka sa šetnicom oko njega, samo što podjela ove površine odgovara vlasničkoj podjeli, a ne građevinskoj. Tako su sjeverno i zapadno krilo šetnice pripojeni susjednim katastarskim česticama, dok ribnjak s južnim i istočnim krilom šetnice čini zasebnu česticu.

¹⁰ Ovi imposti u stvari su dijelovi niskog vijenca kojim je s gornje strane obrubljena škarpa na južnom bedemu Tvrdalja. Taj dio utvrde Petar, izgleda, nije potpuno dovršio pa se njegovim nasljednicima učinilo zgodno da kamen iz južnog zida upotrijebe u novim gradnjama, naročito kad je minula neposredna opasnost od gusarskih i turskih provala.

NEW CONTRIBUTIONS TO HEKTOROVIĆ'S TVRDALJ

G. Nikšić

The article, bearing on the subject-matter of the recently published study by Miće Gamulin on the Tvrđalj, fortified summer residence of the renaissance poet Petar Hektorović at Stari Grad, brings out some fresh data which emerged during the course of the exploration of the central part of the complex carried out for the purposes of the renewal project currently under way.

The most significant elements of the old environment have been conserved in the central part of the Tvrđalj. It would be difficult to give anything like an accurate reconstruction of its appearance during Hektorović's life on basis of historical sources alone (Petar's verses, his will and some later documents) without relying on the material remnants from different phases of its construction still extant on the building. Based on these traces, it is submitted that the poet built only the fish pond and the small tower-dovecote surmounting it, while the stronghold crowned with an embattled parapet (crenels), the fortified courtyard and the porch topped on its south side by an open passageway belong to an older structure. The stone vaulting of the porch has recently been reconstructed on basis of the traces in situ, while the renewal of the small tower which Hektorović built over the western termination of the porch is currently under way.

The tower never had a defensive function; its first floor served as a dovecot, while the second floor was used as a sparrow-house. It originally possessed a hip roof, while presentday terminal terrace may well date from the 19th century when the surrounding houses were raised to a greater height and the top of the tower coalesced with their roofs.

The tower-dovecot lies exactly on the transversal axis of the fish pond. On all four sides Hektorović had the fish pond's boundary wall embedded with symbolic reliefs and inscriptions. Originally this wall was two courses of stone higher than it is today, save for its east side where the fish pond was flanked by a porch with stone pylons and arcades. In the Baroque the porch was extended on the other three sides of the pond as well, and the construction material was brought from the south rampart of the Tvrđalj once the Turkish and pirate menace had passed.

The new regulation of the fish pond represents the most valuable change and the most picturesque detail brought about in the Baroque. In the remaining part of the complex the process of partitioning started as early as the Baroque period, when Hektorović's heirs divided the building among themselves, unifying the compartmentalized spaces of the original whole, and continued in the 19th century. Unfortunately this process of degradation of the original structure has not been stopped even in our times. Therefore the conservation works currently under way are aiming at the preservation and renewal of the original appearance of the most valuable parts of the Tvrđalj.